

TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI

AYDA BİR DEFA İSTANBUL'DA
ÇIKAN HALKBÜLGESİ DERGİSİ

Haziran 1950

Prof. Dr. M. Fahrettin Kirzioğlu (1917-2005).

1998-Çıldır.

Halk Takvimine Ait Derlemeler:

ONİKİ HAYVAN ÜZERİNE DÖNEN

Yıllar ve Türkçe Ay Adları

Yazan: M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Genç tarihçilerimizden Dr. Osman Turan'ın «Oniki Hayvanlı Türk Takvimi» adlı kitabında, eski Türk takvimi, yazılı kaynaklardan çıkarılarak ilmi bir metotla tanıtılmıştır. Fakat bu eserde, Anadolu halkı arasında hâlâ eski Türk takviminin kullanıldığını gösteren hiç bir işaret yoktur. Biz bu yazımızda, Yukarı-Kür ve Aras boyları ile Çoruk'un sağ kolları üzerindeki sahalarda (Kars, Erzurum, Çoruh illelerinde) kullanılan halk takvimine ait topladığımız haberleri yazacağız.

Heride memleketimizin tarih ve etnolojisini yazacaklara da çok yarıyacak olan bu haberlere geçmeden, Anadolu'nun Kuzeydoğu bölgesinde Çoruk ile Yukarı-Aras ve Kür boylarında yaşayan Türk halkının soy bakımından ana vasıflarına işaret etmemiz, yerinde olur. Kars ve Erzurum'un Aras ile Karasu (Fırat) boylarında yaşayan halkı, Oğuz (Türkmen) kolundan gelen boy ve oymaklardan kalmıştır. Bu yüzden, buralardaki Türk halkın ırkı vasıfları ve lehçe hususiyetleri, hep Oğuzlara ait olanlarla aynıdır. Fakat, Ardahan'ın kuzey ve batı bölgeleri, Çıldır'ın çok balkanlık olan Kurtkale nahiyesi ve bütün Poskov deresi ile Şavşat, Ardanoç, Oltu, Tortum, İspir, Yusufeli, Artvin ve Borçka gibi Çoruk boyu sahaları halkı, Oğuzlardan daha çok, Kıpçak (Kuman) Türkleri vasıflarını taşırlar.

Alparslan ve Melikşah çağında, Bizanslıların askeri himayesindeki yerli Şaman-Ortodoks beylerle eski Part (Arsaklı) ların başvezirleri âilesi sülâlesinden gelen Bağratlı hanedanı (Apkaz kırılları) elinden zaptedilip Selçuklu ülkesine katılan bu bölgeler 45 sene kadar tamamiyle Selçuklular idaresinde kaldı. Onikinci asır başlarında Kafkas dağları kuzeyinden gelen çok güzel ve sarışın Ortodoks Hristiyan Kıpçak (Kuman) Türkleri Tiflis vilâyetine yerleştikten sonra eski Apkaz kırıllığını canlandırıp Yukarı-Kür ve Çoruk boylarını istilâya başladı. 1124 yılından itibaren Ahıska, Ardahan ve Çoruk bölgeleri gibi «İslâm (Selçuklu) memleketi hududu» sahalарına hep bu yarı göçebe ve çok cengâver Kıpçak Türkleri yerleştiler: Erzurum'daki Salduklular ve Anı

şehrini merkez edinen Seddadoğulları gibi Selçuklulara tâbi emaretlerle savaştılar. Gürcistan'a «Altınçağ» devri yaşatan ve tarihte «Eski-Kıpçaklar» ve «Yeni-Kıpçaklar» diye anılan (1) bu hristiyan Türkler, Anadolu'nun batı ve güneyinde Haçlılarla savaştığımız sıralarda Erzurum, Ahlat ve Erdebil bölgelerini şiddetli akınlarla istilâ ve tahrip ediyorlardı. Nihayet bunlardan Poskov'un Caksu bölgesinden çıkan ve «Gürcistan Atabegî» sayılan bir bey, İlhanlılar çağında yarım müstakil bir sülâle kurdu.

1268 tarihinden 1578 yılındaki Çıldır Meydan Muharebesine kadar 300 yıldan fazla yaşayan ve sıra ile Ahıska, Ardanoç, Altunkale şehirlerini merkez edinen bu «Çıldır Atabekleri» nin memleketine Gürcüler «Sa-Atabago» (Atabek-Memleketi) diyorlardı. Calayırı, Temür, Karakoyunlu ve Akkoyunlular'a tâbi olup daima Gürcistana akın ve seferler eden Çıldır Atabekleri, tebaası olan Müslüman ve hristiyan ahaliye karşı iyi muamele etmiş, ekseriyetle Türkçe isimler (2) taşımışlardır. Yavuz'un Trabzon vâilliğinde Osmanlı ordusuna kılavuz olarak Kütayıs seferine iştirak eden Atabek Mirza-Çabuk, 1514 Çaldıran seferi dönüsünde Osmanlı ordusuna külli yetli etlik ve erzak vererek yardımında bulunmuştur. Fakat Safavi Şâh Tahmasb'ın Atabekleri Erzurum vilâyeti aleyhine harekete geçirmesi, 1538 den itibaren 40 yılda bütün Çoruk ve Yukarı-Kür boylarının Anadolu Birliğine katılması ile Atabekler sülâlesine son verilmesine sebep oldu. 1578 Ağustosunda başındaki Çıldır Meydan Muharebesinden sonra müslüman olan ve zamanımıza kadar torunları en şerefli eşraf ve hanedanından sayılan Atabekler âilesi, Çoruk boylarında ve Ahıska ile Kobhyan sancakla-

(1) Bak. Profesör Dr. A. Zeki Velidi Toğan, «Umumi Türk Tarihine Giriş», İstanbul 1946, 1. 191. Kirzioğlu, «Kars Yayla», İstanbul 1946, 12 s.

(2) Ak-Buğa, Mirza-Çabuk, Badur (Bahadır) gibi erkek ve Dedis-İmed (Büyük-Umut) gibi kadın adları kullanmışlardır.

rında «yurtluk» ve «ocaklık» yoluyla beylikte kalarak halk üzerindeki saygı ve üstünlüklerini devam ettirdiler.

Bu yözdendir ki, çok balkanlık ve ormanlık olan Çoruk boyları ile Karsın Poskov kazası ve Kurtkale nahiyesi yerli halk ile 1829 danberi hududumuz ötesinde kalan Ahıska, Ahılkelek ahâlisi, hep Anadolu lehçesiyle görüşmelerine rağmen, dillerinde Çağatay (Kıpçak) türkçesi hususiyetlerini muhafaza etmektedirler. Aşağıda nakledeceğimiz «Kocakarı Hesabı ay adları» nda da bu hususiyetleri bulmaktayız.

Kars, Erzurum ve Çoruk bölgelerinde yaşlı kimselerle «Çoban Hesabı» nı esas tutarak aralarında devam ettiren köylüler, umumiyetle bu takvim hakkında şunları anlatırlar:

«Her yıl, bir hayvanın üzerine kurulmuştur. Aydan, yıldızdan anılan ârif kimseler bu hesabı bilirler. Ve, o yıl hangi hayvanın devri ise, ondan birisini tutup kurban keserler ki, uğurlu olsun. **Kocakarı Hesabı** da denilen bu hesabı, çobanlar daha çok biliş gözetmek mecburiyetindedirler. Bundan dolayı bu eski hesaba **Çoban Hesabı** da derler.»

«Esas yılbaşı, **döl-dökümü** olan **Kuzuayı**'dır (Mart). Buna **Yazbaşı** da derler. Çıkan sene (1949) **Siçan-Yılı** olduğundan mahsul iyi olmadı. Yeni sene (1950 Martından sonrası) **Öküz-Senesi** olacağından her yerde bolluk ve ucuzluk olacaktır. Aylar gibi, yıllar da 12 türdür ve bir 12 sene bittikten sonra sıra ile yeniden başlayıp devrolur.»

«Her yıl ayrı bir hayvanın üzerine kurulmuştur. 12 çeşit hayvan 12 yıla hükmeder. Eski seneler, **Siçan-Yıldızdan** başlar, **Donğuz** (domuz)-Senesinde biter; sonra yine yeni baştan dölanır. Bu hayvanların herbiri bir seneye adını verir ve o seneye hükmeder. 12 hayvandan 6 sı insana yavukmuş (alışmış, ehli) tur, 6 sı da canavardır, insanoğluna yavukmaz. Sıra ile bu hayvanlar: 1) **Siçan**, 2) **Öküz**, 3) **Kafan** (Kaplan), 4) **Davşan** (Tavşan), 5) **Bahk**, 6) **İlan** (Yılan), 7) **At**, 8) **Koyun**, 9) **Meymun** (Maymun), 10) **Tavuk**, 11) **İt** (Köpek), 12) **Donğuz** (Domuz) dur.»

«Her hayvanın kendine göre bir hâsiyeti (huyu, tabiatı) olduğundan, buna göre onun hükmettiği senede bolluk-darlık, kavga-barış, sağlık-salgın... olup olmayacağı bellidir. Meselâ **At-Yılı**'nda takıl (hububat) bol olursa da, meyve çok olmaz. Bütün bunlar sınaklı (tecrübe edilmiş) olduğundan, hükmünü yürütür, hiç şaşmaz ve yanlış çıkmaz. Her senenin bir hususiyeti olduğundan, o yılı tahta çıkan padişahın, doğan çocuğun talihi önceden kestirilir, anlaşılır.»

Ay isimleri, meyve yetişen veya daha çok hayvan besleyen yaylacılık yerlerine göre değişik söylenmektedir. Yanına nerede söylendiği işaret edilmiyenler Kars merkez kazası ile Pasın ve Oltu bölgelerindeki ay adlarıdır; diğerlerinin nerede kullanıldığına işaret ediyoruz. Marttan başlayan 12 ayın Türkçe isimleri şöyledir:

- 1) **Döl-Dökümü**, Kuzu-Ay, Yazbaşı (Mart),
- 2) **Yağmur-Ay**, Yağar-Ay (Poskov) (Nisan)
- 3) **Çiçek-Ay**, Tut (Dut)-Ayı (Kağızman) (Mayıs),
- 4) **Yay** (Yayla)-Ayı, Kirez-Ayı (Kağızman) (Haziran),
- 5) **Kotan** (3)-Ayı, Orak-Ayı (Kağızman), Orag-Ay (Ardahan-Şavşat), Çayır-Ay, Ot-Biçimi (Temmuz),
- 6) **Biçin-Ay**, Çürük-Ay (Poskov-Şavşat-Ardahan), Meyram (Meryem)-Ay (Poskov-Şavşat) (Ağustos),
- 7) **Harman-Ay**, Bogrum-Ay veya Böğrüm-Ay (4) (Poskov-Şavşat) (Eylül),
- 8) **Şarab-Ay**, Değirmen-Ay, Sulta-Ay (Ardahan-Poskov-Şavşat) (Ekim ayı),
- 9) **Koç-Ay**, Koç-Katımı, Koç-Ay (Poskov-Şavşat), (Kasım),
- 10) **Nahır-Kovan** (5), Kara-Kış (6) (Aralık),
- 11) **Donğ-Ay**, Çileler, Donğ-Ay (Poskov-Şavşat), Zehmheri (Zemherir) (Ocak ayı),
- 12) **Gücük**, Gucuk-Ay (Ardahan-Şavşat) (Şubat).»

Aylar ve sayılı (hesaplı) günler üzerine olan atasözlerinden:

1) **Koçtur kışır, döldür yazdır** (yani, koç katılınca kış, döl (kuzu) dökülünce yaz başlar).

2) **Mard ekin, merd ekini** (yani, martta ekilen tarla gür yetişir).

3) **Mart çıktı, dert çıktı** (havaaların arasında yumuşamasından öksürük ve türlü soğukalgınlığı hastalıkları ile kış da sona ermekle martla beraber dert de çıkar gider).

4) **Kirezi yedin dağa, üzümü yedin bağa var** (kiraz çıkınca (Haziranda) yaylaya, üzüm yetişince (Eylül) ovaya gitmeli).

5) **Zemheride su yerine kan yerise daha iyidir** (Ocak ayında havalar ısınıp biraz karlar erirse güzlüğü dondurup üşütür, kıtlık kopar; muharebe olup kan akması, bu aydaki su akmasından daha az zararlıdır).

6) **Ülker aşar, teke karışar** (ülker yıldızı çıkınca yabankeçileri tekesi karışır, sonbahar başlamış olur).

Halk arasında günler, Pazardan itibaren sayılır. Salı'ya Arpaçay bölgesinde **Tek-gün**, derler; bütün Kuzeydoğu-Anadoluda Perşembeye Cumaakşamı, Ardahan-Poskov-Şavşat bölgesinde de (Musevi Hazar Türklerinin hâtrası olacak) Cumartesiye Şapat-Günü dahi denilmektedir.

(3) «Kotan», buralarda 6-10 çift öküzle çekilen iri pulluklara verilen isimdir; küçüğüne «Cılga» denir.

(4) Eylülde 21 gün fırtına çıkıp bögürerek estiğinden «Bögürüm» yerine kısaca **Bogrum**, **Bögürüm** denilmektedir.

(5) «Nahır» (Nakır), buralarda sığır sürüsüne denir, sığırmaça da nahırcı ismi verilir. «Sürü», koyunlar; «Yılık» tâbiri de atlar için kullanılır.

(6) Kara-Kış, ortalık tamamiyle karla kaplı olmadığı için Aralık ayına verilmiş bir isimdir. Karşılıkların bir tekerlemesinde:

«Kara-Kış kara gider, Zemheri kuru gider (her taraf donmuş olur), **Gücük** (Şubat) azdır, **Döl** (Mart) yazdır; kış bunun neresinde! denilmektedir.